

Sisarussuhteen roolikartta

Käsikirja sisarussuhteiden tarkasteluun

VARSINAIS-SUOMEN LASTENSUOJELUKUNTAYHTYMÄ, ERITYINEN SISARUUS -PROJEKTI JA MEIDÄN
SAKKI -HANKE 2019

Emilia Säles (toim.)

VARSINAIS-SUOMEN
LASTENSUOJELUKUNTAYHTYMÄ

© Varsinais-Suomen lastensuojelukuntayhtymä

ISBN 978-952-69382-0-2

Sisällys

1. Alkusanat	1
2. Sisarussuhde	3
2.1. Sisaruksena pitkäaikaissairaalle tai vammaiselle henkilölle.....	5
2.2. Kun sisarus sijoitetaan perhehoitoon tai lastensuojelulaitokseen.....	7
2.3. Sijaishuollossa muodostuvat sisarussuhteet.....	7
3. Sisarussuhteen roolikartta.....	11
3.1. Sisarussuhteen roolikartan pääroolit ja alaroolit	14
3.2. Roolien kehitysasteet	18
4. Miten sisarussuhteen roolikarttaa käytetään?.....	20
5. Loppusanat	26
Lähteet.....	27
Liite 1: Sisarussuhteen roolikartta.....	29
Liite 2: Roolien kehitysasteen arviointi	30
Kuva 1: Sisarussuhteen roolikartta.....	11
Taulukko 1: Roolien hierarkia	13
Taulukko 2: Roolien kehitysasteet.....	19

1. Alkusanat

Varsinais-Suomen lastensuojelukuntayhtymän roolikartat ovat syntyneet pitkän kehittämistyön tuloksena ja ne ovat vakiinnuttaneet paikkansa vanhemmuuteen, parisuhteeseen ja nuorten itsenäistymiseen liittyvissä pohdinnoissa. Roolikarttoja voi soveltaa eri näkökulmista erilaisille kohderyhmille.

Roolikarttaperheen uusi jäsen, sisarussuhteen roolikartta, on syntynyt yhteiskehittämisen tuloksena vuosien 2018-2019 aikana. Kehittämistyössä ovat olleet mukana Varsinais-Suomen lastensuojelukuntayhtymä, Erityinen sisarus -projekti¹ ja Meidän sakki -hanke². Idea sisarussuhteen roolikartasta saatiin alun perin Erityinen sisarus -projektissa, jossa on koottu tietoa pitkäaikaissairaiden ja vammaisten henkilöiden sisarusten kokemuksista ja tarpeista sekä luotu materiaaleja sisarusten tukemiseen. Projektin tiedonkeruuvaiheessa pidetyissä aikuisille sisaruksille suunnatuissa keskustelutilaisuuksissa yhtenä teemana oli sisarussuhteeseen liittyvät roolit, josta saatiin kuulla hyviä ja ajattelua avartavia kokemuksia.

Sisaruuuteen liittyy monenlaisia rooleja, jotka voivat olla esimerkiksi annettuja, otettuja tai jopa pakotettuja. Ystävät valitaan, mutta sisarukset tulevat elämäämme mielipiteestämme huolimatta. Erityistä tukea tarvitsevien henkilöiden sisarukset toimivat lisäksi usein hoitajina, auttajina ja puolustajina. He ovat suojelijoita niin sisaruksilleen kuin vanhemmilleen ja jättävät omat tarpeensa helposti sivuun. Näiden pohdintojen seurauksena Erityinen sisarus -projektista otettiin yhteys Varsinais-Suomen lastensuojelukuntayhtymään ja ehdotettiin yhteistyötä aiheen tiimoilta. Sisarussuhteen roolikartan ajateltiin sopivan hyvin roolikarttaperheeseen.

Työryhmään kaivattiin vieläkin monipuolisempaa sisaruusnäkökulmaa ja siksi mukaan pyydettiin Perhehoitoliiton Meidän sakki -hanke, jonka tavoitteena on vahvistaa sisarussuhteita sijaisperheissä. Työryhmään ovat osallistuneet Varsinais-Suomen lastensuojelukuntayhtymän kehittämisjohtaja Anne Vuoristo, Erityinen sisarus -projektin projektipäällikkö Katri Lehmuskoski ja projektityöntekijä Timo Rautiainen sekä Meidän sakki -hankkeen hankepäällikkö Emilia Säles, hanketyöntekijä Annemari Karjalainen ja sosionomiopiskelija Outi Mononen.

¹ Erityinen sisarus -projekti on STEA-avusteinen yhteistyöhanke, jossa ovat olleet mukana Kehitysvammaisten Tuki-liitto ry, Harvinaiskeskus Norio, Sylva ry, TATU ry, Rinnekoti-Säätiö rs ja Leijonaemot ry.

² Meidän sakki -hanke STEA-avusteinen Perhehoitoliitto ry:n hanke, jossa yhteistyökumppaneina ovat Helsingin kaupungin perhehoito, Perhehoitoyksikkö Pihlaja, Pelastakaa lapset ry, Pesäpuu ry ja Perhehoitokumppanit Suomessa OY.

Kehittämistyö aloitettiin ideariihellä, johon työryhmän lisäksi osallistuivat Aino Kaipainen erityisen sisaruuden kokemusasiantuntijana ja Joel Sällälä sijaisperheen sisarussuhteiden kokemusasiantuntijana. Sisarussuhdetta jäsennettiin tunteiden, tekemisten, toiveiden ja tarpeiden kautta. Lisäksi listattiin rooleja, joita kukin osallistuja tunnisti suhteessa sisaruksiinsa. Roolit teemoiteltiin tehtäviin, ominaisuuksiin, kokemuksiin sekä annettuihin ja otettuihin rooleihin. Teemoittelun pohjalta työryhmä jatkoi työstöä tahoillaan, miettien kukin omat ehdotuksensa viidelle pääroolille sekä jaotellen yhdessä koottuja rooleja alaroleihin.

Roolikarttaa ja sen osa-alueita tarkastellaan lähemmin käsikirjan luvuissa 3 ja 4. Ennen roolikarttaan syventymistä avataan sisarussuhteiden moninaisuutta ja sitä, miksi sisarussuhteiden tarkastelu on tärkeää.

Käsikirjan tekstin kirjoittamiseen ovat osallistuneet Katri Lehmuskoski, Timo Rautiainen, Emilia Säles ja Anne Vuoristo. Kirjoittajien ammatillinen tausta ja taustahankkeiden fokukset ovat luonnollisesti vaikuttaneet siihen, mitä näkökulmia käsikirjaan on nostettu. Käsikirjaa lukiessa on hyvä pitää mielessä, että sisarussuhteet ovat todellisuudessa vielä paljon moninaisemmat ja rikkaammat, kuin mitä tämän käsikirjan rajallisilla sivuilla on ollut mahdollista tuoda esille.

2. Sisarusuhde

Sisarussuhde on yksi elämän pitkäkestoisimpia ja läheisimpiä ihmissuhteita. Se tarjoaa mahdollisuuden tärkeiden elämisen taitojen harjoitteluun. Sisarussuhteessa opitaan hahmottamaan omaa asemaa suhteessa toisiin ihmisiin ja muodostetaan käsitystä omasta itsestä. Sisarusten kanssa harjoitellaan jakamista, neuvottelua, yhdessä toimimista sekä väittelyä ja kinastelua. Parhaimmillaan sisarusten väliset suhteet tarjoavat elinikäistä yhteyttä: toveruutta, turvaa, lojaaliutta, kiintymystä, huolenpitoa ja yhteenkuuluvuuden tunnetta. Sisarussuhteessa koetaan myös ristiriitaisia tunteita kuten mustasukkaisuutta ja vertailua sekä kilpailua vanhempien huomiosta ja hyväksynnästä.³

Jokainen kokee sisaruuden ja perheen omalla tavallaan. Sisarukset syntyvät samaan mutta kuitenkin erilaiseen perheeseen, sillä perhe muuttuu jokaisen uuden jäsenen myötä. Sisarussuhteeseen vaikuttavat sisarusten ikä, ikäero, sukupuoli, syntymäjärjestys ja perheen elämäntilanne.

Sisaruksilla on erilaisia rooleja, jotka usein seuraavat mukana läpi elämän. Rooleja voidaan tarkastella esimerkiksi sisarusten syntymäjärjestyksen näkökulmasta. Tyypillisesti tästä näkökulmasta tarkasteltuna esikoiset nähdään vastuunkantajina, tien raivaajina ja esimerkkeinä, jotka oppivat jo lapsuudessa johtajuustaitoja. Keskimmäiset joutuvat hakemaan paikkaansa ja luovimaan tullakseen nähdyiksi ja kuulluiksi, mikä opettaa joustavuutta ja sopeutuvaisuutta. Kuopuksia kasvattavat ja holhoavat vanhempien lisäksi myös sisarukset. Kuopukset mielletään perheen lellikeiksi, jotka saavat helpommin tahtonsa läpi, mikä voi johtaa myös siihen, että kotoa irtautumisesta tulee haasteellista.⁴ Toisaalta on myös tutkimuksia, joissa syntymäjärjestyksellä ei ole havaittu olevan yhteyttä edellä mainittuihin asioihin.

Sisarussuhde muuttuu ajassa ja paikassa. Elämäntilanteet voivat viedä sisaruksia välillä etäämmälle toisistaan, ja välillä tuoda taas lähemmäs. Suhde sisaruksiin alkaa muodostua lapsuudessa. Murrosiässä haetaan omaa paikkaa ja vahvistetaan minäkäsitystä omana ainutlaatuisena yksilönä, eikä osana sisarusparvea, jolloin oma tila ja yksityisyys ovat tarpeen. Aikuisuudessa rakennetaan omaa elämää, irtaudutaan lapsuuden perheestä ja tehdään omia valintoja haluttuihin suuntiin. Elämän valinnat voivat viedä sisaruksia maantieteellisestikin kauemmas, jolloin yhteydenpito mahdollisesti vaikeutuu. Toisaalta sisaruksia voi yhdistää myös elämäntilanne, kuten lapsiperhearkei, jossa tukiverkostot ovat

³ Erityinen sisaruus -projekti, 2019.

⁴ Esim. Mielenterveysseura ry, 2019.

arvokkaita ja yhteys taas vahvistuu. Sisarusuhde voi myös alkaa muistuttaa enemmän ystävyyttä. Ikä ja etäisyys voivat myös tuoda sisarusia lähemmäs, saada heitä muistamaan toistensa hyviä ominaisuuksia sekä auttaa ymmärtämään toisiaan paremmin yhteisen elämän historian myötä.⁵

Perheen tilanteet muuttuvat lasten kasvun ja kehityksen sekä uusien perheenjäsenten myötä. Perhe on kokonaisuus, johon kaikki jäsenet tuovat oman vaikutuksensa. Yhden tai useamman perheenjäsenen hyvin- tai pahoinvointi vaikuttaa tähän kokonaisuuteen.⁶ Vanhempien tehtävä on olla oikeudenmukaisia ja kohdata kaikki lapsensa heidän yksilöllisyyttään arvostaen⁷.

Perheen määritelmä ei ole yksiselitteinen. Väestöliiton⁸ mukaan ”Yli kolmannes perheistä on tavalla tai toisella monimuotoisia: on monikkoperheitä, yhden vanhemman perheitä, maahanmuuttajataustaisia perheitä, kahden kulttuurin perheitä, uusperheitä, adoptioperheitä, sateenkaariperheitä, sijaisperheitä ja tukiperheitä. Lapsen vanhempana voi perheessä toimia myös joku muu kuin se, jolla on juridiset vanhemman oikeudet, esimerkiksi isovanhempi.”

Perheen määritelmää monimutkaistaa se, että sama perhe voi kuulua moneen ”luokkaan” yhtä aikaa. Perhe voi esimerkiksi olla samanaikaisesti uusperhe, adoptioperhe ja sijaisperhe. Sijaisperhe voi olla erityislapsiperhe niin perheeseen sijoitetun lapsen kuin perheen biologisen lapsen erityistarpeiden vuoksi⁹.

Jotkut sisarusuhteisiin liittyvät ilmiöt ovat samanlaisia kaikissa perhemuodoissa ja jotkut ilmiöt ovat leimallisia tietyille perhemuodoille. Monimuotoiset sisarusuhteet voivat syntyä muutenkin kuin biologisesti. Erilaisia biologisia ja ei-biologisia sisarusuhteita ja niissä esiintyviä rooleja kuvataan myöhempanä.

Seuraavaksi kuvaamme sisarusuhteita ja niihin liittyviä ilmiöitä ja tunteita tilanteissa, joissa sisarusella on pitkäaikais sairaus tai vamma. Valotamme myös perhehoidossa ja lastensuojelulaitoksissa syntyviä sisarusuhteita ja niiden erityispiirteitä.

⁵ Kaulio & Svennevig, 2008, 11-19.

⁶ Esim. Erityinen sisarus -projekti; Säles ja Airo, 2018.

⁷ Mielenterveysseura ry, 2019.

⁸ Väestöliitto, 2019.

⁹ Säles ja Airo, 2018, 45.

2.1. Sisaruksena pitkäaikaissairaalle tai vammaiselle henkilölle

Sisaruksen vamman tai sairauden vaikutukset sisarussuhteeseen ovat moninaisia ja hyvin yksilöllisiä. Merkittävää on, miten vamma tai sairaus on syntynyt: onko kyseessä äkillisesti tapahtunut vammautuminen tai sairastuminen, esimerkiksi tapaturma tai syöpään sairastuminen, vai synnynnäinen sairaus tai vamma, kuten liikuntavamma tai kehitysvamma. Äkillisyys saattaa horjuttaa perusturvan kokemusta ja tulevaisuuden näkymiä. Toisaalta erityisyyteen kasvetaan ja totutaan, jolloin se voi olla myös ainoa sisaruutta, joka tunnetaan. Erityisyys perheessä vaikuttaa kuitenkin kaikkiin perheenjäseniin pysyvästi. Samoin kuin vanhemmat, myös sisarukset tarvitsevat aikaa sopeutumiseen ja kokevat perhettä kohdanneen kriisin eri tavoin.

Vamma tai sairaus voi muuttaa sisarussuhteen luonnetta. Monet sisarukset kokevat sisarussuhteen lähentymistä, vahvistumista sekä syventymistä. Vammaisesta tai sairaasta sisaruksesta huolehditaan enemmän, ollaan hänen puolellaan tai jopa tehdään asioita hänen puolestaan. Usein koetaan, että ilot ja surut on tarkoitettu yhteisesti jaettavaksi.

Sisaruksen vamma tai sairaus voi myös viedä sisaruksia kauemmaksi toisistaan ja tuoda väliin katkeruutta, syyllisyyttä, vihaa ja kateutta. Vanhempien huomion kiinnittyessä enemmän vammaiseen tai sairaaseen sisarukseen voivat ”vammattomat” sisarukset kokea jäävänsä näkymättömiksi tai huomaamattomiksi. Tämä voi heijastua sisarussuhteeseen jo lapsena tai vasta aikuisiällä. Vammaisen tai sairaan sisarus voi olla hyvin ripustautunut sisaruksiinsa ja sisarukset kokevat, että hän estää heitä elämästä omaa itsenäistä elämäänsä.

”Musta tuntuu ettei mulla ollut lapsuutta laisinkaan vaan aina piti olla iso tyttö, kun veli syntyi.”

”Varmaan paikkailin siskoani. Minun piti menestyä, kun sisko ei voinut sitä tehdä. Mä olin perheen mies, tyttö, ylioppilas ja maisteri.”¹⁰

Silloin, kun sisaruksen sairaus on etenevä tai vaatii paljon erilaisia hoidollisia toimenpiteitä, voivat sisarukset kokea menettämisen pelkoa ja halua auttaa sisarustaan siinä missä he vain pystyvät. Pelko

¹⁰ Erityinen sisaruus -projektin keskustelutilaisuus 13.9.2016.

voi näkyä helposti ylihuolehtimisena ja sisarusten saattaa olla vaikea luottaa esimerkiksi hoitohenkilökuntaan.

”Olisin toivonut, että mun perään katsotaan enemmän. Kaikki kuvitteli, että kyllä se pärjää. Annettiin vastuu itsestä ja muista liian varhain, joka kääntyi mua vastaan.”¹¹

Monet sisarukset kokevat kuitenkin, että sairaus tai vamma on yksi ominaisuus siinä missä muutkin fyysiset tai henkiset ominaisuudet. Sisarukset haluavat elää ihan tavallista sisaruutta, kokea ilot ja surut yhdessä ja nauttia yhteisestä tekemisestä. Monet erityistä tukea tarvitsevan sisarukset ovat haकेutuneet myös alalle, jossa he voivat huolehtia toisista ihmisistä.

”On ollut rikkaus, kun perheeseemme on syntynyt kehitysvammainen sisko. Olemme hyvin läheisiä hänen kanssaan ja tiedän, että hän tulee aina tarvitsemaan minua puolustamaan ja auttamaan häntä asioissa, missä hän ei itse pysty puolustamaan itseään.”¹²

Lapsen tai aikuisen suuri hoidon ja tuen tarve voi johtaa siihen, että avun järjestäminen kotioloissa ei onnistu. Myös vanhempien voimavarat ja jaksaminen saattavat vaikuttaa vammaisen lapsen tai aikuisen sijoittamiseen. Vammaisten henkilöiden asumismuotoja on monia: perhehoito, ryhmäkodit, palveluasunnot ja -talot, hoitoyksiköt ja -laitokset. Kehitysvammaisten asumispalveluiden järjestämisessä pyritään valtioneuvoston päätöksellä lakkauttamaan laitoshoidon vuoteen 2020 mennessä ja toteuttamaan sen sijaan kehitysvammaisille yksilöllisiä asumisratkaisuja.¹³

Sairaana tai vammaisen sisaruksen asuminen muualla tuo omat haasteensa sisarussuhteeseen. Kotona asuvat sisarukset voivat kokea pelkoa siitä, miten sisarus pärjää vieraassa paikassa, ja syyllisyyden tunnetta siitä, että itse saa asua vanhempien kanssa. Nämä hankalat tunteet voivat johtaa siihen, että kotona asuvat sisarukset ”ulkoistavat” laitoksessa tai perhehoidossa olevan sisikon tai veljen eivätkä koe hänen kuuluvan perheeseen. Sisarusten välit etäännyvät. Onkin tärkeää, että sisarukset mahdollisuuksien mukaan pystyisivät pitämään yhteyttä muualla asuvaan sisarukseensa esimerkiksi videopuhelun välityksellä, kirjoittamalla tai piirtämällä sekä vierailuilla.

¹¹ Erityinen sisarus -projektin keskustelutilaisuus 13.9.2016.

¹² Erityinen sisarus -projektin keskustelutilaisuus 8.11.2016.

¹³ Sosiaali- ja terveysministeriö, 2016.

Vammaisen henkilön aikuistuesssa ja omien vanhempien ikääntyessä hänen asumismuotonaan on jokin edellä mainituista. Tässä elämänvaiheessa sisarukset usein miettivät omaa rooliaan vanhemmuuden jatkajana. Onko heidän velvollisuutensa huolehtia sisaruksesta, kun omat vanhemmat eivät enää jaksaa tai heitä ei enää ole? Joutuvatko sisarukset ottamaan esimerkiksi edunvalvonta-asiat hoitaakseen? Miten sisarusten oma perhe suhtautuu tähän? Nämä kysymykset on hyvä puhua auki hyvissä ajoin ennen kuin tähän tilanteeseen joudutaan. On tärkeää, että sisarussuhde saa säilyä sisarussuhteena muuttuvasta elämäntilanteesta huolimatta.

2.2. Kun sisarus sijoitetaan perhehoitoon tai lastensuojelulaitokseen

Lapsi tai nuori voi asua lastensuojelulain perusteella sijaishuollossa, eli perhehoidossa tai lastensuojelulaitoksessa. Perhehoidossa lapsi saa yhden tai kaksi lisävanhempaa. Lastensuojelulaitoksessa arjen vanhemmuutta jakaa useita eri ihmisiä. Lisäksi lapsella on edelleen biologiset vanhemmat tai vanhempi/vanhemmat, joiden luona hän on asunut. Myös muista vanhemman suhteista voi olla lapsia. Lapsella voi siis olla laaja läheissuhteiden verkosto. Tämä kaikki vaikuttaa osaltaan siihen, miten lapsi kokee saamansa vanhemmuuden ja millaista vanhemmuutta hän jatkossa saa.

Mikäli lapsella on sisaruksia, lapsen sijoittaminen vaikuttaa aina jollakin tavalla myös muihin sisaruksiin ja sisarussuhteisiin. Vaikka lapsen asuminen perhehoidossa tai laitoksessa jäisi lyhytaikaiseksi, ajanjaksolla voi olla monenlaisia vaikutuksia. Jokaisen lapsen kohdalla tilanne on yksilöllinen.

Sijoitetun lapsen asioista vastaavalla sosiaalityöntekijällä ja sijaishuoltopaikan edustajilla on velvollisuus tukea lapsen suhteita hänelle läheisiin henkilöihin, kuten sisaruksiin, sijaishuollon aikana.

2.3. Sijaishuollossa muodostuvat sisarussuhteet

Sijoitetun lapsen muutto samaan kotiin muiden sijoitettujen lasten ja/tai sijaisvanhempien biologisten tai adoptoitujen lasten kanssa on lähtölaukaus uuden sisarussuhteen muodostumiselle.¹⁴ Samassa perheessä eläessään lapset jakavat ja vertailevat kokemuksiaan vanhemmuudesta sekä suhteessa tämän

¹⁴ Säles ja Airo, 2018, 43.

perheen vanhempiin että muihin vanhemman roolissa toimiviin tai aiemmin toimineisiin henkilöihin. Yhteistä historiaa luodaan sisarusten kesken pikkuhiljaa, jolloin erilaiset sisaruuteen kuuluvat roolit hiljalleen muotoutuvat ja vahvistuvat.

Ennen sijaisperheeseen muuttoa lapsi on saattanut kokea turvattomuutta tuottavia asioita, kuten kaltoinkohtelua ja hylkäämisiä. Nämä traumakokemukset vaikuttavat siihen, miten sijoitetut lapset ovat vuorovaikutuksessa muitten lasten kanssa. Lapsi voi esimerkiksi tulkita neutraaliksi tai myönteiseksi tarkoitettuja huomioita voimakkaan negatiivisesti. Nämä ilmiöt ovat tuttuja myös adoptioperheissä.

Monet sijoitetut lapset ovat aiempien kokemuksensa vuoksi epävarmoja omasta arvostaan ja voivat siksi tarvita muilta ihmisiltä jatkuvasti vahvaa viestiä omasta arvostaan. Lapsi voi hakea haluamaansa viestiä raivokkaastikin – toisaalta lapsi voi myös vetäytyä olettaen, ettei koskaan tule olemaan riittävän hyvä. Lapsen sisäinen kamppailu heijastuu myös sisarussuhteisiin:

”Veli oli minulle hyvin tärkeä ja rakas, mutta samaan aikaan hän herätti loputtomasti kysymyksiä. Halusin ymmärtää, mitä oli tapahtunut tälle pienelle uhmakkaalle pojalle, josta kasvoi iso vihainen mies ja mikä sai hänet toimimaan, kuten hän toimi: aina lopulta onnistuen pilaamaan kaiken vastaanottamansa tai rakentamansa hyvän. Tämä hämmennys vei kohtuuttomasti ja turhaan voimavaroja perheessämme. Näin jälkikäteen ajateltuna tieto traumatisoitumisen vaikutuksista veljeni käytökseen ja mahdollisuus keskustella sijaisperheessä heräävistä tunteista ja tilanteista ulkopuolisen kanssa olisi ollut äärettömän tärkeää ja helpottavaa.” (Sijaissisarus)¹⁵

Sijaisvanhempien biologiset lapset ovat yleensä tulleet perheeseen ennen sijoitettua lasta. He ovat jo ehtineet muodostaa suhteen vanhempiinsa ja mahdollisiin sisaruksiinsa. Sijoitetun lapsen muuttaessa perheeseen myös perheen ihmissuhdesysteemi muuttuu. Perheessä jo elävien lasten näkökulmasta sijoitettu lapsi on iästään riippumatta uusi ”vauva”, joka vie osansa vanhempien resursseista, kuten ajasta¹⁶. Myös perheen muihin lapsiin kohdistetut odotukset voivat uuden perheenjäsenen myötä muuttua.

¹⁵ Säles ja Airo, 2018, 46.

¹⁶ Emt., 44.

Sijaisperheeseen sijoittaminen voi olla pitkäaikaista, mutta on kuitenkin aina tilapäistä. Sijaisperheiden sisarusuhteiden erityispiirre on, että samassa perheessä eläminen voi päättyä myös hyvin yllättäen. Siinä missä muissa perhemuodoissa lapset voivat olla suhteellisen varmoja sisarusuhteen jatkumisesta, sijaisperheen lapsille epävarmuus tulevaisuudesta on arkipäivää.¹⁷ Perheestä poismuutto voi olla seurausta niin sijoitetun lapsen vanhempien kuntoutumisesta, sijaisperheen vanhempien väsymisestä kuin sisarusuhteissa koetuista ongelmista. Muissa perhemuodoissa normaaleiksi tai asiaan kuuluviksi koetut ja siten vanhempien sietämät lasten väliset riidat voivat sijoitetun lapsen kohdalla johtaa sijoituksen katkeamiseen.

Sijaisperheessä sisarusuhteen roolit voivat olla epätasapainossa. Traumatisoitunut tai muutoin erityistarpeinen sijoitettu sisarus voi olla lähtökohtaisesti saamapuolella. Sijaisperheessä sisarusuhteen epätasapaino voi johtaa sijoituksen purkautumiseen huolimatta siitä, että lapsilla voi olla suhteesta myös paljon hyviä kokemuksia. Erityisesti pienempien lasten tapauksessa yhteydenpito sijoituksen päättymisen jälkeen on riippuvainen aikuisten toiminnasta ja jos yhteistyö ei suju, se voi päättyä kokonaan.

Sisarusuhteet voivat sijaisperheessä olla koko elämänkaaren läpi kantava voimavara ja myös merkittävä syrjäytymistä ehkäisevä tekijä sijoitetuille lapsille ja nuorille. Siksi tasapainoisten ja molempia osapuolia kannattelevien sisarusuhteiden tukeminen sijaisperheessä on tärkeää. Myös lyhytaikaiseksi jääneet tai pitkän yhdessäolon jälkeen katkenneet sisarusuhteet voivat näyttäytyä jälkeensä merkittävinä suhteina. Nuorina aikuisina sijaisperheiden sisarusien sisarusuhteen reflektio voi lisätä ymmärrystä yhteisestä taipaleesta, syventää suhdetta edelleen tai tukea aiemmin katkenneen suhteen uudelleen muodostumista. On tärkeää huomata, että kuten muissakin perhemuodoissa, sijaisperheessä sisarusuhteet ovat yksilöllisiä, eikä ole yhtä oikeaa tapaa olla sisarusia¹⁸. Myös niin sanotuissa tavallisissa perheissä sisarusten välisissä suhteissa voi olla katkoksia.

Lapselle voi muodostua merkittäviä sisarusuhteita samaan sijaisperheeseen sijoitettuihin lapsiin tai sisarusuhteen kaltaisia suhteita muihin samaan laitokseen sijoitettuihin lapsiin. Nämä suhteet voivat olla lapsille, nuorille ja aikuisille erittäin merkittäviä, identiteettiä rakentavia suhteita, joita tukemalla hoitavat aikuiset voivat vaikuttaa lasten ja nuorten elämänlaatuun sekä lyhyellä että pitkällä aikavälillä.

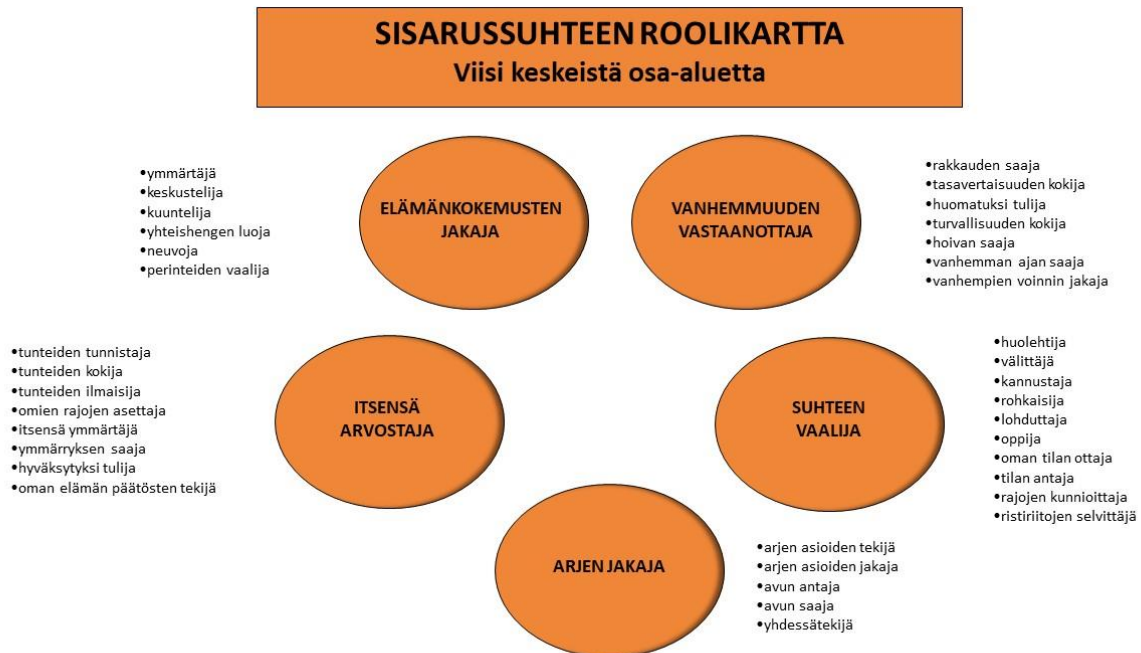
¹⁷ Säles ja Airo, 2018, 43.

¹⁸ Esim. Perhehoitoliitto ry, 2019.

Lastensuojelulaissa korostuu lapsen suhde henkilöihin, joihin lapsella tai nuorella on ollut ihmissuhde ennen sijaishuoltoon siirtymistä ja laki turvaa yhteydenpitoa lähinnä näissä suhteissa¹⁹. Käytännöistä ei siksi löydy suoraa mallia sijaishuoltopaikassa syntyneiden sisarusuhteiden tukemiseen. Sosiaalityön ammattilaiset, sijaisvanhemmat ja laitosten työntekijät voivat kuitenkin aina toimia sen pohjalta, miten kukin lapsi ja nuori määrittelee omat ihmissuhteensa sijaishuoltopaikassa, ja tukea näitä suhteita lapsen tai nuoren yksilöllisten tarpeiden ja edun mukaisella tavalla.

¹⁹ Lastensuojelulaki 54§.

3. Sisarussuhteen roolikartta

Kuva 1: Sisarussuhteen roolikartta.

Sisarussuhteen roolikartta (kuva 1 ja liite 1) pohjautuu vanhemmuuden roolikartan ideaan ja rakenteeseen. Sisarussuhteen roolikartan peruskäsitteet on, kuten muissakin roolikartoissa, ammennettu Jacob Levy Morenon rooliteoriasta. Morenon rooliteorian mukaan roolin luonne on sosiaalinen, koska se liittyy ihmisen sosiaaliseen asemaan ja vuorovaikutukseen toisten ihmisten kanssa. Rooli on myös yksilöllinen, koska se on osa ihmisen persoonallisuuden kehitystä. Rooli on yhteydessä niihin odotuksiin, joita ihmiseen kohdistetaan ja on aina sidoksissa johonkin tilanteeseen ja toisiin ihmisiin.²⁰

Tulemme tietoisiksi rooleista rooliodotusten kautta. Rooliodotukset ovat usein vastavuoroisia, sillä esimerkiksi äitiys todentuu suhteessa lapseen. Eri tilanteissa roolien ilmentyminen saattaa vaihdella.²¹ Esimerkiksi isosiskon rooli saattaa olla suhteessa pikkusiskoon erilainen, kun he ovat tilanteessa kahden tai kun tilanteessa on läsnä isosiskon ystäviä. Jokaisella ihmisellä on käytössään useita eri rooleja

²⁰ Ylitalo (toim.), 2011, 9.

²¹ Helminen & Iso-Heiniemi, 1999, 13.

ja niitä voi kehittää ja omaksua läpi elämän²². Osa rooleista jää taka-alalle uusien kehittyvien roolien myötä.

Edellä mainittujen periaatteiden vuoksi sisarussuhteen roolikartassa roolien kehittymistä tarkastellaan ihmisten välisissä suhteissa ja vuorovaikutuksessa. Hiljattain alkaneessa sisarussuhteessa roolien määrä on vähäisempi kuin vuosia jatkuneessa sisarussuhteessa. Sisarusten tai toisen heistä ollessa vauvaikäinen - tai sisarussuhteen alkaessa muusta syystä myöhemmällä iällä - vanhemmuuden vastaanottajan rooli korostuu. Yksilön kokemus saamastaan vanhemmuudesta vaikuttaa osaltaan siihen, miten hän kokee oman sisäisen roolinsa suhteessa sisarukseensa. Mitä pitkäaikaisemmasta sisarussuhteesta on kyse, sitä enemmän pohdittavaa on itsensä arvostajan, suhteen vaalijan, elämäkokemuksen jakajan ja arjen jakajan rooleissa.

Sisarussuhteen roolit muodostuvat laajasta roolien kokoelmasta. Nämä roolit on jaettu, kuten muissakin roolikartoissa, kolmeen tasoon: Pääroolit eli motivaatoroolit (kuvassa oranssilla), alaroolit eli tavoiteroolit (kuvassa listattuna pääroolien ympärillä) ja tekoroolit (eivät näy roolikartassa).²³ Roolikartan pääroolit muodostavat viisi perusmotiivia, minkä pohjalta sisarussuhde muodostuu. Siksi päärooleja kutsutaan myös motivaatorooleiksi.

Jokainen päärooli eli motivaatorooli jakautuu alarooleihin, joita kutsutaan tavoiterooleiksi²⁴. Alaroolit kuvaavat toiminnan eri muotoja. Toiminta taas koostuu yksittäisistä teoista. Yksi tavoiterooli pitää sisällään useita tekoja. Tekorooli tarkoittaa sitä, minkälaisina tekoina sisarussuhteen rooleja toteutetaan. Tekorooli vastaa usein kysymyksiin: Mitä sisarus jossakin tietyssä suhteen roolissa tekee? Miten sisarus toimii tai käyttäytyy?

Seuraavalla sivulla olevassa taulukossa (taulukko 1) on esimerkkejä siitä, mikä eri tasoisten roolien suhde toisiinsa on, ja miten roolit voivat näyttäytyä tekoina arjen elämässä. Seuraavassa luvussa 3.1 tarkastellaan vielä tarkemmin roolikartan päärooleja ja alarooleja.

²² Helminen & Iso-Heiniemi, 1999, 13.

²³ Ylitalo (toim.), 2011, 10.

²⁴ Emt., 11.

Taulukko 1: Roolien hierarkia

Päärooli eli motivaatorooli	Alarooli eli tavoiterooli	Esimerkkejä tekorooleista
Vanhemmuuden vastaanottaja	Vanhemman voinnin jakaja Rakkauden saaja	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Sitoudun 2 krt/viikko käymään vanhemman luona ➤ Vanhempamme auttavat sekä minua että siskoa aina, kun pyydämme
Arjen jakaja	Avun antaja Yhdessätekijä	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Lupaudun kuljettamaan sisaruksen kerhoon. ➤ Pelaamme usein lautapelejä yhdessä sisaruksen kanssa
Itsensä arvostaja	Omien rajojen asettaja Hyväksytyksi tulija	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Kieltäydyn vastaamasta puheluihin klo 22 jälkeen. ➤ Sisarukseni sanoo olevansa ylpeä ammatillisista saavutuksistani
Elämäkokemusten jakaja	Perinteiden jakaja Yhteishengen luoja	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Leivon piparkakut sovitettuun suvun jouluruokailuun. ➤ ehdotan usein sisarukselle jotain kivaa yhdessä tekemistä
Suhteen vaalija	Ristiriitojen selvittäjä Huolehtija	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Soitan ja pyydän anteeksi koska loukkasin siskoa. ➤ Etsin siskolleni sopivia työpaikkoja

3.1. Sisarussuhteen roolikartan pääroolit ja alaroolit

Päärooli: Vanhemmuuden vastaanottaja

Päärooliin liittyvät alaroolit: Rakkauden saaja, tasavertaisuuden kokija, huomatuksi tulija, turvallisuuden kokija, hoivan saaja, vanhemman ajan saaja ja vanhempien voinnin jakaja.

Sisarussuhde muodostuu yleisimmin yhteisten vanhempien kautta. Vanhempi on sisarusten välillä yhteinen nimittäjä. Sisarussuhteen roolikartan päärooleista vanhemmuuden vastaanottajan rooli onkin muihin rooleihin verrattuna erityinen, sillä se vetää tarkasteluun mukaan myös sisarussuhteesta ulkopuoliset henkilöt: vanhemmat.

Sisarussuhteisiin vaikuttaa olennaisesti se, onko lapsi kasvaessaan saanut osakseen sellaista vanhemmuutta, mitä hän on yksilöllisten tarpeidensa mukaisesti tarvinnut. Vanhemmuuden vastaanottajan pääroolia voi siten peilata myös vanhemmuuden roolikartan kautta, jossa vanhemmuus määritellään lapsen tarpeiden toteuttamisena. Vanhemmuuden roolikartan pääroolit ovat rakkauden antaja, huoltaja, rajojen asettaja, elämänopettaja ja ihmissuhdeosaaja.²⁵ Vanhemmuuden vastaanottajan alaroolit johdattelevat pohtimaan, onko vanhempi antanut lapsille rakkautta ja aikaa, kohdellut heitä tasavertaisesti, huomannut kunkin lapsen yksilölliset tarpeet, taidot, haasteet ja vahvuudet sekä onko vanhempi tarjonnut lapselle huolenpitoa ja turvallisuutta. Lapsen tarpeita, joita vanhemmuuden vastaanottajan roolista käsin voi tarkastella, kuvaa hyvin myös Mannerheimin Lastensuojeluliitto: ”Jokainen lapsi tarvitsee pysyviä, lämpimiä ja vastavuoroisia ihmissuhteita, joissa hän saa toistuvasti käytännössä kokea, että hänestä välitetään, häneen luotetaan ja hänet hyväksytään sellaisenaan, vaikka kaikkia hänen tekojaan ei hyväksyttäisikään. Lapsi tarvitsee huolenpitoa, turvaa, läheisyyttä ja hellyyttä sekä iänmukaisia sääntöjä ja rajoja.”²⁶

Yksilön oma kokemus saamastaan vanhemmuudesta on oleellinen sisarussuhdetta tarkasteltaessa. Sisaruksilla voi olla keskenään hyvin erilainen kokemus siitä, minkälaista vanhemmuutta kukin sisarus on saanut osakseen vanhemmilta: onko sisaruksia kohdeltu tasavertaisesti, ovatko vanhemmat pystyneet tarjoamaan huolenpitoa ja turvaa kaikille sisaruksille, millä tavalla rakkautta on osoitettu kullekin sisarukselle ja kuinka kukin lapsi on rakkauden osoitukset käsittänyt. Vuosien myötä vanhemman ja lapsen väliset roolit voivat kääntyä myös toisinpäin, kun vanhemmat ikääntyvät ja alkavat tarvita

²⁵ Ylitalo (toim.), 2011, 41.

²⁶ Mannerheimin Lastensuojeluliitto, 2019.

apua. Sisarusten kesken jaetaan vanhempien vointiin liittyviä asioita ja sisaruksille saattaa muodostua omia vastuita ja rooleja vanhemmista huolehtimisessa.

Päärooli: Arjen jakaja

Päärooliin liittyvät alaroolit: Arjen asioiden tekijä, arjen asioiden jakaja, avun antaja, avun saaja ja yhdessätekijä.

Sisarussuhde liittyy yleisimmin tilanteeseen, jossa sisarukset elävät tai ovat eläneet lapsuudessa yhteistä arkea samassa perheessä. Elämä on suurelta osin arkipäiväisiä asioita, kuten toistuvia, osin välttämättömiä, osin valinnaisia rutiineja: nukkumista, syömistä, wc-käyntejä, peseytymistä, pukeutumista, päivähoitoa, koulua, työtä, leikkiä, television katselua, kotitöitä, kaupassakäyntiä ja niin edelleen. Arjen sujuvuus luo erityisesti lapselle vakautta ja turvallisuutta. Sillä, miten kukin perheen lapsi kokee arjen rutiinien sujuvan ja jakautuvan eri perheenjäsenten kesken, voi olla pitkäaikaisia vaikutuksia myös sisarussuhteisiin. Jokaisessa perheessä on kuitenkin omat arkirutiininsa ja niihin liittyvät roolit: joku laittaa aina ruokaa, joku siivoaa, joku vie roskat, joku huoltaa auton ja joku käyttää koiran kävelyllä. Jossain perheessä kaikki kotiin liittyvät arkiaskareet jaetaan tasapuolisesti tai esimerkiksi iän ja taitojen mukaan, jossain perheessä kaikki pakolliset kotityöt jäävät yhdelle tai muutamalle perheenjäsenelle. Koti on lapselle tärkeä paikka arkisten perustoimintojen ja arjen hallinnan oppimiseen ja harjoitteluun. Lapsena opitut ja omaksutut arjen taidot usein siirtyvät myös aikuisuuteen. Jos lapsuudessa ei ole ikinä tarvinnut osallistua kotitöiden tekoon, eivät ne kovin luonnostaan tule myöhemminkään tehdyiksi. Arjen toimintojen jakaminen vaatii usein myös avun pyytämistä, kuten ”Voitko auttaa minua vetämään lakanat?” tai ”Voitko vahtia keittokattilaa, kun käväisen vessassa?”

Arjessa asioiden ja toimintojen jakaminen tarjoaa yhdessä tekemistä, joka osaltaan vahvistaa yhteenkuuluvuuden tunnetta kaikkien perheenjäsenten välillä. Lapsuudessa arkirutiineja on yleensä ohjaamassa vanhemmat tai muut aikuiset. Aikuisena sisarukset määrittelevät itse kuinka paljon arkea halutaan jakaa. Sisarukselta voi kuitenkin olla helpompi pyytää ja saada apua kuin kavereilta.

Päärooli: Elämäkokemuksen jakaja

Päärooliin liittyvät alaroolit: ymmärtäjä, keskustelija, kuuntelija, yhteishengen luoja, neuvoja ja perinteiden vaalija.

Sisarussuhde on yksi pitkäkestoisimpia ja läheisimpiä ihmissuhteita, joka mahdollistaa parhaimmillaan elinikäisen yhteyden sisarusten välille. Sisarusten kanssa jaetaan arjen lisäksi elämän monenlaisia tapahtumia ja tilanteita, kuten juhlia, reissuja ja menetyksiä. Yhteinen tausta ja kokemukset tarjoavat sisaruksille sellaista tietoa, jota ei välttämättä saavuteta edes pitkässä parisuhteessa. Jaettu elämäkokemus auttaa ymmärtämään sisarusta, hänen käyttäytymistään ja valintojaan. Sisarussuhteessa, kuten missä tahansa suhteessa, korostuu kuitenkin aina vuorovaikutuksen ja vastavuoroisuuden merkitys eli se, miten syvällisesti sisarukset pystyvät keskustelemaan keskenään asioista. Yhteinen elämäkokemus tarjoaa parhaimmillaan sanatonta ymmärrystä ja pahimmillaan synnyttää suurta katkeruutta. Sisaruksien kanssa voi olla hyvin suora puolin ja toisin, mutta suoruuksien voi johtaa myös syvään loukatuksi tulemisen kokemukseen.

Oli sisarus kuinka läheinen tai etäinen tahansa, perheessä muotoutuneet perinteet usein yhdistävät ainakin aika ajoin. Sisarusten kesken voidaan vaalia perheessä muotoutuneita tapoja ja perinteitä, jotka korostuvat esimerkiksi erilaisten juhlien vietossa. Vaikka tilanteet perheissä muuttuvat lasten kasvun, mahdollisten uusien perheenjäsenten ja muiden elämäntapahtumien myötä, yhteinen elämän historia vaikuttaa sisarussuhteissa aina.

Päärooli: Itsensä arvostaja

Päärooliin liittyvät alaroolit: tunteiden tunnustaja, tunteiden kokija, tunteiden ilmaisija, omien rajojen asettaja, itsensä ymmärtäjä, ymmärryksen saaja, hyväksytyksi tulija ja oman elämän päätösten tekijä.

Sisaruksen, ja myös muiden ihmisten, rakastaminen, hyväksyminen ja arvostaminen lähtee siitä, että rakastaa ja arvostaa ensin itseään. Itsensä arvostamisesta ja hyväksymisestä puhutaan myös itsetuntona, joka kehittyy läpi elämän. Mannerheimin Lastensuojeluliitto kuvaa lapsen hyvän itsetunnon tarkoittavan ”lapsen myönteistä ja totuudenmukaista käsitystä itsestään, omista ominaisuuksistaan ja taidoistaan²⁷.”

²⁷ Mannerheimin lastensuojeluliitto, 2019.

On ensin tunnettava itsensä, jotta voi arvostaa ja hyväksyä itsensä ja tehdä itselle suotuisia päätöksiä. Varhaisella vuorovaikutuksella ja kiintymyssuhteella on merkittävä vaikutus itsetunnon kehittymiseen. Näin ollen myös itsensä arvostajan rooli linkittyy osaltaan vanhempiin ja lapsuuden kasvuolosuhteisiin. Tunnetaidot, kuten tunteiden kokeminen, tunnistaminen ja ilmaiseminen, liittyvät myös vahvasti itsensä tuntemiseen. Tunnetaitoja opitaan lapsuudesta lähtien ja merkittävää on, kuinka koemme saavamme ilmaista erilaisia tunteita läheistemme seurassa.

Sisarukset ja perheenjäsenet voivat olla niitä, joille uskallamme näyttää kaikenlaiset tunteet. Toisaalta perheeseen on voinut myös muodostua sellainen ilmapiiri, jossa tunteiden näyttäminen ei tunnu hyväksyttävältä, eikä tunteiden vaihtelevuutta osata ottaa vastaan, jolloin tunteet on parempi yrittää tukahduttaa. Ihmisillä on suuri tarve saada kokea tulleen hyväksytyksi myös omassa perheessä. Hyväksynnän haku voi joskus tapahtua oman hyvinvoinnin kustannuksella. Omat tunteet ja tarpeet voidaan joskus laittaa syrjään, jotta sopu säilyy ja jotta saadaan hyväksyntää sisarukselta tai vanhemmalta.

Sisarussuhteissa ja perheissä voi olla myös erilaisia valtasuhteita ja sanomattomia sääntöjä, jolloin oman elämän päätösten tekemisestä tulee haastavampaa. Tällaisia voivat olla esimerkiksi perheyritys, jota sisarusten on paine jatkaa tai sairastava perheenjäsen, joka rajoittaa asuinpaikan valintaa. Jotta voi osoittaa kiintymystä toista ihmistä kohtaan, täytyy jokaisen huolehtia ensisijaisesti itsestään ja omasta jaksamisestaan. Tämä tarkoittaa joskus kykyä sanoa ”ei” toisten vaatimuksille. On myös tärkeää kyetä tarvittaessa ottamaan vastaan ymmärrystä ja apua toisilta ihmisiltä.

Päärooli: Suhteen vaalija

Päärooliin liittyvät alaroolit: huolehtija, välittäjä, kannustaja, rohkaisija, lohduttaja, oppija, oman tilan ottaja, tilan antaja, rajojen kunnioittaja ja ristiriitojen selvittäjä.

Sisarussuhde mahdollistaa tärkeiden elämisen taitojen harjoittelun. Sisarusten kanssa harjoitellaan yhdessä toimimista, jakamista, neuvottelua, kinastelua ja väittelyä. Kaikki edellä mainitut pääroolit vaikuttavat siihen, millaiseksi sisarussuhde on muotoutunut ja kuinka sitä halutaan vaalia. Tavoitteena on molemmista osapuolista sopivalta tuntuva suhde, jossa molemmat antavat ja saavat. Sisarukset voivat olla osa toistensa tärkeää myönteistä tukiverkostoa eli niitä henkilöitä, jotka välittävät ihmisestä sellaisena kuin hän on ja joiden seurassa ei tarvitse esittää, jännittää tai pinnistellä. Usein sisarukset huolehtivat ja välittävät esimerkiksi sairastilanteissa, kannustavat ja rohkaisevat, kun on

jotenkin mokannut tai pohtivat seuraavia isoja valintoja, antavat kuitenkin tilaa tehdä omia päätöksiä ja löytää oman elämän suunta ja tärkeiltä tuntuvat jutut. Eri mieltäkin voidaan olla, mutta ristiriitoja osataan myös selvittää yhdessä.

3.2. Roolien kehitysasteet

Sisarussuhteen rooleja tarkastellaan seuraavien kehitysasteiden mukaan (taulukko 2). Roolien kehitysasteiden eroilla voidaan kuvailla sitä, miten hyvin tai miltä osin sisarussuhde toimii. Kehitysasteita tutkimalla voidaan saada vastauksia esimerkiksi siihen, miksi jotkin sisaruuden osa-alueet jossakin tietyssä ihmissuhteessa tuntuvat mukavilta ja luontevilta tai epämukavilta ja työläiltä. Taulukossa avataan esimerkinomaisesti, miten omien rajojen asettajan rooli voi näyttäytyä eri kehitysasteissaan.

Taulukko 2: Roolien kehitysasteet

Roolin kehitysaste	Kehitysasteen tunnusmerkit	Esimerkki: Omien rajojen asettaja
Sopivasti kehitynyt rooli +	Toiminta on helppoa ja luontevaa. Roolia voidaan käyttää tahdonalaisesti ja vaihtaa, mikäli se ei vastaa tilannetta.	Sisarus osaa vuorovaikutuksessa suojella itseään, mutta suojelee tarvittaessa myös muita. Rajat asetetaan kulloiseenkin tilanteeseen sopivalla tavalla.
Ylikehittynyt rooli ++	Toiminta on automaattista, kaavoihin kangistunutta tai liiallista. Toiminta ei enää ole välttämättä tilanteeseen sopivaa, vaikka se on sitä aiemmin ollut. Toisen sisaruksen ylikehittynyt toiminta saattaa toimia toisen sisaruksen kehityksen esteenä.	Sisarus on jatkuvasti huolissaan omien rajojensa pitävyydestä myös tavallisissa, riidattomissa vuorovaikutustilanteissa. Hän tulkitsee toisten neutraalejakin viestejä uhkana itselleen, eikä pysty luopumaan itsensä suojelusta muita suojellakseen.
Alikehittynyt rooli -	Toiminta on hidasta, kömpelöä ja vaatii erityisiä ponnisteluja.	Sisarukselle tulee ehkä vasta tilanteiden jälkeen mieleen, mitä olisi voinut sanoa tai miten olisi voinut toimia omien rajojen asettamiseksi.
Puuttuva rooli --	Rooli, jota sisaruksella ei ole lainkaan käytössä.	Sisarus ei ymmärrä omien rajojen merkitystä tai ei jostakin syystä kykene huolehtimaan niistä lainkaan. Hän on toisten vietävissä ja altis hyväksikäytölle.
Vääristynyt rooli 0	Roolissa toimiminen on vihamielistä ja tuhoavaa. Toiminnan käyttövoimana saattavat olla omat negatiiviset yllykkeet.	Sisarus kävelee toistuvasti ja tarkoituksella toisten rajojen yli.

4. Miten sisarussuhteen roolikarttaa käytetään?

Sisarussuhteen roolikarttaa voi käyttää monin eri tavoin, eikä käyttöön ole oikeaa tai väärää tapaa. Roolikarttaa voi käyttää henkilö itsekseen, perheenjäsenet yhdessä tai ammattilainen yksilöasiakkaan tai ryhmän kanssa. Roolikartan tavoite on herätellä pohtimaan sisarussuhdetta sekä sen merkitystä ja vaikutuksia elämään. Roolikartan tarkoitus on tehdä näkyväksi, mitä sisarussuhde antaa ja/tai vaatii tai onko suhde tasapainossa.

Kun sisarussuhteen roolikarttaa käytetään itsenäisesti henkilökohtaiseen pohdintaan, on tärkeää muistaa, ettemme koskaan voi todella tietää toisen henkilön ajatuksia ja tuntemuksia –ellemme sitten kysy asiasta henkilöltä itseltään. Roolikartan havainnot ovat siis aina subjektiivisia. Henkilökohtainen pohdinta voi kuitenkin auttaa havaitsemaan, millaisia tunteita roolit itsessä herättävät ja mikä oma kokemus suhteen tasapainosta on.

Suhteessa on aina kaksi osapuolta, joiden molempien tulisi lähtökohtaisesti olla sekä antajia että saajia. Näin ei kuitenkaan sisarussuhteessa aina ole, jolloin roolikartta voi auttaa havaitsemaan sisarussuhteessa esiintyviä tasapainoa horjuttavia elementtejä. Sisarussuhteen roolikartta soveltunee parhaiten aikuiselle henkilölle välineeksi sisarussuhteiden, niiden muutosten ja nykytilan tarkasteluun. Toisaalta roolikarttaa ja sen käsitteistöä voi hyvin soveltaa esimerkiksi sijaishuollossa elävien nuorten moninaisten sisarussuhteiden tarkasteluun.

Sisarussuhteen roolikartta kannustaa keskusteluun perheenjäsenten kesken. Sisaruspari voi mahdollisuuksien mukaan tehdä tahoillaan omat pohdintansa roolikartan avulla ja lopuksi jakaa ne toisilensa, jolloin saadaan esiin molempien näkemystä siitä, miten suhde koetaan. Myös vanhempi voi olla mukana pohtimassa sisarusten erilaisia rooleja.

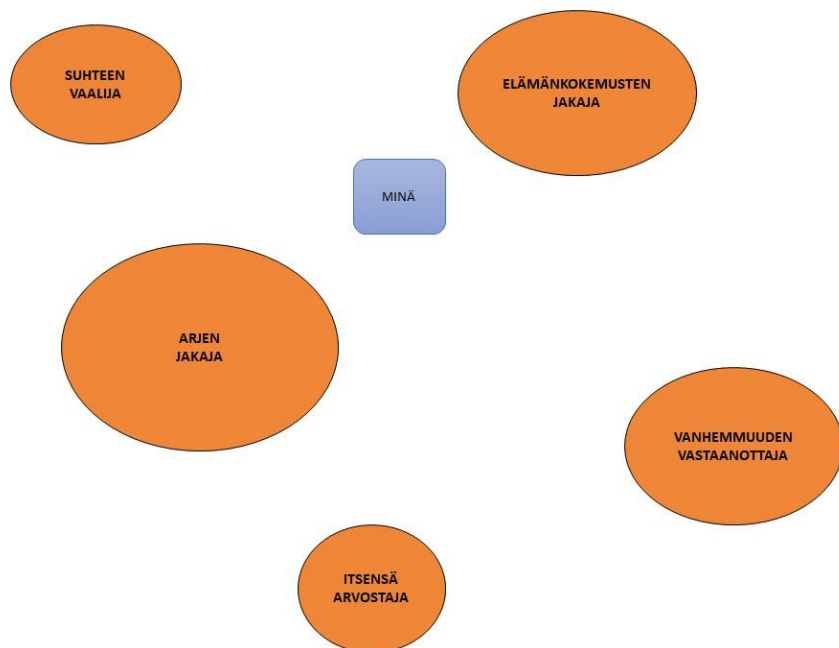
Sisarussuhteiden tarkastelu sopii työskentelymuodoksi ammattilaisille, kun tavoitteena on tarkastella asiakkaan elämää ja merkityksellisiä ihmissuhteita. Roolikartta voi soveltua myös ammattilaisten omien sisarussuhteiden pohdintaan. Kun ammattilainen on tietoinen omista sisarussuhteisiin liittyvistä käsityksistään ja kokemuksistaan, hänen on mahdollista keskittyä tietoisemmin siihen, millaisia merkityksiä asiakas itse antaa omalle menneisyydelleen ja ihmissuhteilleen.

Käytännön esimerkkejä sisarussuhteen roolikartan hyödyntämisestä

Esimerkki 1: Pääroolien merkitys

Sisarukset voivat keskustelun pohjaksi kuvata erikokoisilla ympyröillä päärooleja, sen mukaan kuinka suurta merkitystä milläkin pääroolilla, heidän kokemuksensa mukaan, tässä suhteessa tällä hetkellä on.

Paperin keskelle voi piirtää itsensä. Pääroolit voi piirtää sille etäisyydelle ja/tai sen ko-
koisina, kun ne tuntuvat itsestä tällä hetkellä. Mitä lähempänä päärooli on itseä sen mer-
kityksellisempi tai tärkeämpi se on itselle. Vastaavasti mitä kauempana se on, merkitys
on vähäisempi. Esimerkiksi:

Harjoitusta voi jatkaa siten, että kuvaa toivotun muutoksen pääroolien merkityksestä esimerkiksi viiden vuoden päähän.

Esimerkki 2: Roolien näyttäytyminen arjessa

Sisarussuhteen roolikarttaa voi käyttää esimerkiksi siten, että pohtii, minkälaisia tekorooleja kuhunkin alarooliin eli tavoiterooliin liittyy (esim. taulukko 1). Toisin sanoen, minkälaisina tekoina arjessa ja erilaisissa tilanteissa tavoiteroolit näkyvät. Esimerkiksi vanhemmuuden vastaanottajan roolin huomatuksi tulija ja tasavertaisuuden kokija on voinut näkyä elämässä siten, että oma vanhempi on kysellyt säännöllisesti kuulumisia kaikilta sisaruksilta. Suhteen vaalijan roolin huolehtija on voinut näkyä elämässä siten, että henkilö on auttanut sisarusta vinkkaamalla hänelle sopivista työpaikoista. Jos kaikista tavoiterooleista ei ole oleellista mieltä tekorooleja, voi myös valikoida ne, jotka itselle ja omaan tilanteeseen tuntuvat sopivimmilta.

Esimerkki 3: Roolien kehitysasteet

Sisarussuhdetta ja sen tasapainoisuutta voi pohtia roolien kehitysasteiden mukaan. Roolien kehitysasteita on kuvattu tarkemmin luvussa 3.2. Roolien kehitysasteet ovat sopivasti kehittynyt, yli- tai alikehittynyt, vääristynyt tai puuttuva ja niitä kuvataan merkeillä +, ++, -, -- ja 0. (kts. taulukko 2) Sisarussuhteessa on aina kaksi osapuolta: minä ja sisarus. Jotta suhteen tasapainosta saa käsitystä, on roolien kehitysasteita hyvä mieltä molempien osapuolien kannalta. Tärkeää on kuitenkin jälleen muistaa, että kyseessä on subjektiivinen näkemys ja kokemus, joka sisaruksen mielestä voi olla hyvin erilainen.

Ohje: Tee taulukko kunkin pääroolin alaroolista. Laita alaroolit omille riveilleen. Tee omat sarakkeet itselle ja sisarukselle. Merkitse kullekin alaroolille ajattelemasi kehitysaste niitä kuvaavana merkinä, sekä itsellesi että sisaruksellesi. Tarkastele, miten omat ja sisaruksen roolien kehitysasteet eroavat toisistaan. Pohdi miten eroavaisuudet vaikuttavat mielestäsi sisarussuhteeseen, kuinka tasapainoisesti eri roolit jakautuvat ja miten se näkyy elämässäsi.

Seuraavalla sivulla oleva taulukko on täytetty esimerkinomaisesti ajatellen sisarusparia, joista toisella on lievä kehitysvamma ja paljon haasteita arjen toiminnanohjauksessa. Roolikartan täyttäjää kokee, että joutuu huolehtimaan paljon sisaruksen asioista ja toisaalta tekee sen myös osittain velvollisuudentunteesta ja helpottaakseen myös vanhempien huolta. Sisarus ei täysin tunnu itse käsittävän omaa tuen tarvettaan, ja tekee usein

valintoja, esimerkiksi liiallisen alkoholinkäytön suhteen, jotka edelleen saavat aikaan ylihuolehtimista läheisessä.

Tavoiterooli	Minä	Sisarus
huolehtija	++	-
välittäjä	++	-
kannustaja	-	-
rohkaisija	-	--
lohduttaja	++	--
oppija	-	-
oman tilan ottaja	--	++
tilan antaja	-	++
rajojen kunnioittaja	-	-
ristiriitojen selvittäjä	++	--

Tyhjä taulukko on käsikirjan lopussa (liite 2).

Esimerkki 4: Jälkihuollossa olevan nuoren sisarussuhteiden tarkastelu

Työntekijä tutustuu sisarussuhteen roolikarttaan käsikirjan avulla ja pohtii, mikä työskentelyn tavoitteena on juuri tämän nuoren kohdalla. Tavoitteena voi esimerkiksi olla sen kartoittaminen, mistä ihmissuhteista nuori saa tarvitsemaansa tukea tässä elämänvaiheessa tai mitkä ihmissuhteet kuormittavat nuorta.

Työntekijä esittelee roolikartan nuorelle ja kertoo, mitä on ajatellut työskentelyn tavoitteeksi. Nuoren kanssa keskustellaan siitä, onko tavoite ajankohtainen, vai onko nuorella mielessä myös jotakin muita tavoitteita.

Työntekijä keskustelee nuoren kanssa hänen sisarusuhteistaan (aiemmin keskusteltu tavoite/tavoitteet mielessään) ja samalla nuoren ajatuksia kirjataan ylös asiaa konkretisoimaan. Työntekijä varmistaa, että nuori tietää, miten kirjauksia käytetään (saako hän ne itselleen, kirjataanko niistä asiakirjoihin tai lausuntoihin ja jos kirjataan, niin miksi). Jos sisarusuhteita (tai nuoren sisarukseksi laskemia vertaissuhteita) on paljon, voi olla hyödyllistä tehdä esimerkiksi lista tai miellekartta, jossa näkyvät kaikki ihmissuhteet. Tarvittaessa työntekijä muistuttaa nuorta siitä, että on hänen päätettävissään, ketkä hän laskee sisaruksikseen ja että sisaruus ei välttämättä tarkoita biologista sidettä. Tarvittaessa tarkastelua voidaan rajata yhteen tai useampaan ihmissuhteeseen.

Esimerkiksi seuraavien apukysymyksien avulla työntekijä voi auttaa nuorta alkuun:

- Kuinka monta sisarusta sinulla on?
- Minkä ikäisiä he ovat?
- Missä he asuvat?
- Ovatko sisarukset biologisesti sisaruksiasi?
- Onko biologisuudella sinulle merkitystä? Onko merkitys muuttunut ajan kuluessa?

Päätäkää nuoren kanssa, aiotteko käydä läpi kaikki pääroolit, vai keskittyä tiettyihin rooleihin. Rooleja voi tarkastella yksi kerrallaan, tässä tarkastelun kohteeksi on otettu päärooli ”elämäkokemusten jakaja”. Työntekijä kysyy nuorelta esimerkiksi:

- Voitko jakaa elämäkokemuksiasi tämän sisaruksen kanssa?
- Ymmärrättekö toisianne helposti?
- Onko hänen kanssaan helppo keskustella?
- Keskusteletteko asioista, joita teille on aikaisemmin tapahtunut?
- Saatko häneltä neuvoja, ja voitko itse antaa hänelle neuvoja?

Työntekijän on hyvä varautua antamaan esimerkkejä ja tekemään jatkokysymyksiä, kuten: ”Minkälaisia neuvoja olet saanut/mihin asiaan liittyen olet saanut neuvoja sisaruseltasi?”

Nuoren myönteiseksi kokemat löydökset voidaan merkitä plusmerkillä, ja kuormittaviksi kokemat seikat miinusmerkillä. Asian käsittely riippuu tarkastelun tavoitteista. Jos

tavoitteena on ollut tukevien ja kuormittavien suhteiden kartoittaminen, nuorta tuetaan konkreettisesti yhteydenpidossa niihin henkilöihin, joiden kanssa hänellä kartoituksen perusteella on tasapainoinen ja turvallinen suhde. Nuoren kanssa keskustellaan myös siitä, onko kuormittavia suhteita mahdollista saada tasapainoisemmiksi, vai onko tarpeellista, että nuori jollain lailla suojaa itseään näissä ihmissuhteissa.

Työntekijä pyytää nuorelta palautetta työskentelystä ja sopii hänen kanssaan jatkotoimista.

5. Loppusanat

Aiemmin julkaistujen roolikarttojen käytöstä on saatu hyviä kokemuksia. Roolikarttoja ovat käyttäneet menestyksekkäästi erityisesti sosiaali- ja terveysalan ammattilaiset, mutta roolikartat ovat olleet toimivia ja ajattelua avartavia välineitä myös omia ihmissuhteitaan oma-aloitteisesti tutkineille yksityishenkilöille. Toivomme, että sisarussuhteen roolikarttakin löytää tiensä ammattilaisten työkalupakkiin ja on hedelmällinen myös arkikäytössä.

Sisarussuhteen roolikartta on saanut innostuneen vastaanoton niin työskentelymme osallistuneiden ammattilaisten kuin erilaisten sisarusten keskuudessa. Kokemuksemme sisarussuhteen roolikartan käytöstä ovat siis lupaavia. Työryhmämme toivoo, että roolikartta otetaan rohkeasti käyttöön ja että sitä kokeillaan ja sen avulla opetellaan, ihmetellään, herätellään ajatuksia ja tunteita, muistellaan, tutkitaan, pohditaan ja puidaan.

Sisarussuhteen roolikartan kehittämistyö herätteli työryhmässä jatkuvasti uusia ajatuksia ja ideoita. Arvelemme, että ajatuksia ja ideoita syntyy myös muille roolikarttaa jatkossa hyödyntäville. Otamme mielellämme vastaan palautetta ja kehittämis ehdotuksia! Viestinne vastaanottaa Varsinais-Suomen lastensuojelukuntayhtymä osoitteessa <http://www.vslk.fi/palaute>.

Antoisia hetkiä sisarussuhteen roolikartan parissa!

Lähteet

Helminen, M-L. & M. Iso-Heiniemi (1999). *Vanhemmuuden roolikartta. Käyttäjän opas*. Helsinki: Suomen Kuntaliitto.

Kaulio P. & H. Svennevig (2008). *Sisaruus*. Helsinki: Minerva Kustannus Oy.

Säles, E. & R. Airo. (2018). Sijaisperheiden sisarussuhteet: lasten tarpeista, oikeuksista – ja nakeista. Teoksessa P. Petrelius ja P. Eriksson (toim.), *Uudistuva lastensuojelu – kohti asiakkaiden ja ammattilaisten yhteistoimintaa* (s. 42-50). Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.²⁸

Ylitalo, P. (toim.) (2011). *Roolikartta vanhemmuuden, parisuhteen ja itsenäistymisen tueksi*. Helsinki: Suomen kuntaliitto.²⁹

Internet-lähteet

Eriytynen sisaruus -projekti. Sisarussuhde on aina erityinen. Haettu 1.10.2019 osoitteesta <https://www.erityinensisaruus.fi/>.

Mannerheimin Lastensuojeluliitto. Vanhemmuus ja kasvatus. Haettu 22.11.2019 osoitteesta <https://www.mll.fi/vanhemmille/tietoa-lapsiperheen-elamasta/vanhemmuus-ja-kasvatus/>.

Lastensuojelulaki (417/2007). Haettu 25.11.2019 osoitteesta <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2007/20070417>.

Mannerheimin Lastensuojeluliitto. Lapsen itsetunnon tukeminen. Haettu 22.11.2019 osoitteesta <https://www.mll.fi/vanhemmille/tietoa-lapsiperheen-elamasta/vanhemmuus-ja-kasvatus/lapsen-itsetunnon-tukeminen/>.

²⁸ Teos saatavilla myös sähköisessä muodossa osoitteessa https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/137112/URN_ISBN_978-952-343-208-6.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

²⁹ Teos saatavilla myös sähköisessä muodossa osoitteessa <http://www.vslk.fi/index.php?id=19>.

Perhehoitoliitto ry. Meidän sakki -hanke. Haettu 20.11.2019 osoitteesta www.perhehoitoliitto.fi/meidansakki.

Perhehoitoliitto ry. Tavalliset sisarukset – ainakin mun mielestä. Haettu 19.9.2019 osoitteesta <https://www.youtube.com/watch?v=6Z8Aze1NAX4>.

Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus. Laitoksesta yksilölliseen asumiseen. Kehitysvammaisten asumisen ohjelman toimeenpanon arviointi ja tehostettavat toimet vuosille 2016-2020. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen raportteja ja muistioita 2016:17. Haettu 24.11.2019 osoitteesta http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/74818/Rap_ ja_ muistioita_ 2016_ 17.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Suomen Mielenterveysseura ry. Perheitä on monenlaisia. Haettu 1.10.2019 osoitteesta <https://mieli.fi/fi/mielenterveys/ihmissuhteet/perheitä-monenlaisia>.

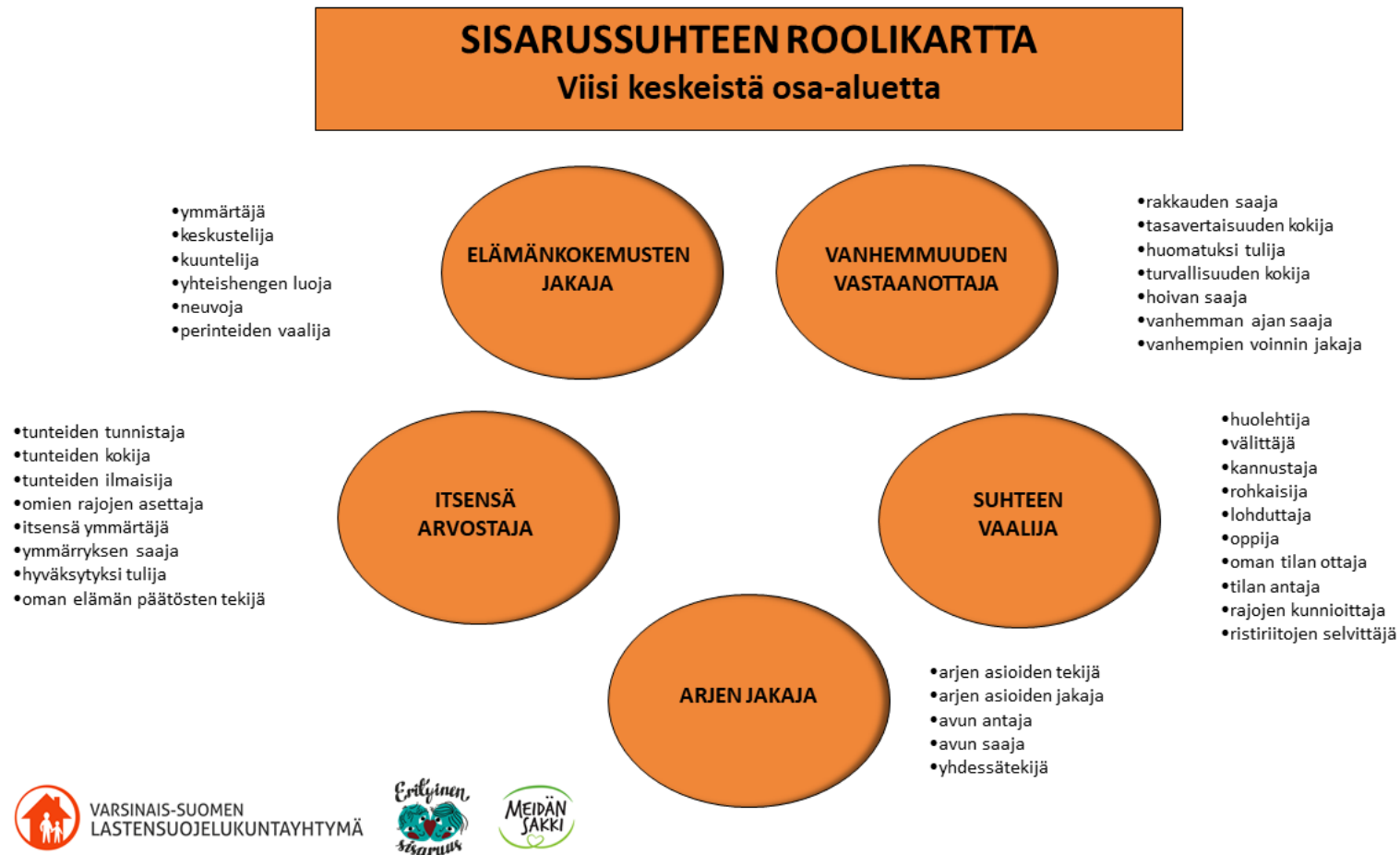
Varsinais-Suomen lastensuojelukuntayhtymä. Roolikartta vanhemmuuden, parisuhteen ja itsenäistymisen tueksi. Haettu 20.11.2019 osoitteesta http://www.vslk.fi/uploads/files/519352_Roolikartta_verkkojulkaisu.pdf.

Väestöliitto. Monenlaiset perheet. Haettu 1.10.2019 osoitteesta https://www.vaestoliitto.fi/vanhemmuus/tietoa_vanhemmille/pienten_lasten_vanhemmat/lapsijaseksuaalisuus/usein-kysytyt-kysymykset/monenlaiset-perheet/.

Suulliset lähteet

Erityinen sisaruus -projektin keskustelutilaisuudet 13.9.2016 ja 8.11.2016.

Liite 1: Sisarusuhteen roolikartta

Liite 2: Roolien kehitysasteen arviointi

Roolin kehitysaste	Merkki
Sopivasti kehittynyt rooli	+
Ylikehittynyt rooli	++
Alikehittynyt rooli	-
Puuttuva rooli	--
Vääristynyt rooli	0

VANHEMMUUDEN VASTAANOTTAJA		
Tavoiterooli	Minä	Sisarus
rakkauden saaja		
tasavertaisuuden kokija		
huomatuksi tulija		
turvallisuuden kokija		
hoivan saaja		
vanhemman ajan saaja		
vanhempien voinnin ja- kaja		

SUHTEEN VAALIJA		
Tavoiterooli	Minä	Sisarus
huolehtija		
välittäjä		
kannustaja		
rohkaisija		
lohduttaja		
oppija		
oman tilan ottaja		
tilan antaja		
rajojen kunnioittaja		
ristiriitojen selvittäjä		

ARJEN JAKAJA		
Tavoiterooli	Minä	Sisarus
arjen asioiden tekijä		
arjen asioiden jakaja		
avun antaja		
avun saaja		
yhdessätekijä		

ITSENSÄ ARVOSTAJA		
Tavoiterooli	Minä	Sisarus
tunteiden tunnistaja		
tunteiden kokija		
tunteiden ilmaisija		
omien rajojen asettaja		
itsensä ymmärtäjä		
ymmärryksen saaja		
hyväksytyksi tulija		
oman elämän päätösten tekijä		

ELÄMÄNKOKEMUSTEN JAKAJA		
Tavoiterooli	Minä	Sisarus
ymmärtäjä		
keskustelija		
kuuntelija		
yhteishengen luoja		
neuvoja		
perinteiden vaalija		